

Het begin van Living Limburg Lab: Een regionaal participatief platform situeren door middel van feministisch utopisme – Louise Mazet

Living Limburg Lab is een Living Lab in ontwikkeling van de *Civic and Policy Design* onderzoeksgroep aan UHasselt. Living Labs zijn zowel een methodologie als een omgeving voor collectieve experimentatie tussen verschillende belanghebbenden. Living Limburg Lab zal zich specifiek richten op het bespreken en verdiepen van verbindingen tussen regionale sociaal-ecologische ruimtelijke planning projecten die zowel menselijke als meer-dan-menselijke gemeenschappen aangaan. Om Living Limburg Lab te positioneren wordt eerst kort de (Europese) Living Lab literatuur doorlopen, waarbij open en gebruikersinnovatie benadrukt wordt. In lijn met deze filosofie hebben eerdere Living Lab-projecten van de onderzoeksgroep, die de basis vormen voor Living Limburg Lab, voortgebouwd op participatieve ontwerppraktijken. Dit Living Lab wordt dus niet gezien als een neutrale ruimte, maar richt zich directer op machtskwesties, waardoor het verlangen naar transformatie wordt gevoed. Om de meer expliciete politieke ambitie van Living Limburg Lab te versterken, worden participatieve design methodologieën gecombineerd met feministisch utopisme. In tegenstelling tot klassiek utopisme is deze benadering niet totaliserend, maar verkent het, net als participatief design, ongedefinieerde toekomsten, richt het zich op hedendaagse acties en betreft anderen die anders geen inspraak hebben. Daarnaast brengt het een pakket aan feministische waarden met zich mee. Dankzij deze universele idealen is de feministische utopische lens nuttig voor de schaling die Living Limburg Lab zal faciliteren tussen de lokale bevolking en instituties. De mogelijkheid voor het toepassen van een fractale aanpak, waarbij structuren op verschillende niveaus van duurzaamheid worden herhaald, wordt ook verkend.

Het begin van Living Limburg Lab

Een regionaal participatief platform situeren door middel van feministisch utopisme

Louise Mazet

Voor een daadwerkelijk participatief Living Lab is een verschuiving en verbreding nodig van het concept van innovatie, waarbij het georiënteerd wordt op de behoeften van een gemeenschap in plaats van voor bedrijfsdoeleinden.

Living Limburg Lab wil zich inbedden en contextualiseren in het gedachtegoed van het begijnhof waar het zich zal huisvesten, om zo de verbinding met de 'echte' wereld te benadrukken.

In een participatiegericht Living Lab gaat het minder om tastbare innovatie en meer om het opbouwen en vormgeven van relaties.

Door Living Limburg Lab te positioneren in het 'midden', tussen lokale grassroots gemeenschappen en andere instituties kan schaling ook meerdere richtingen op gaan.

Het begin van Living Limburg Lab

Een regionaal participatief platform situeren door middel van feministisch utopisme

Living Labs zijn een ruimtelijke methodologie en worden tegenwoordig vaak gebruikt om op een participatieve manier te kijken naar onder andere stadsplanning of infrastructuurprojecten. Door een plek op te zetten waar mensen binnen kunnen lopen en kunnen komen praten, bijvoorbeeld over veranderingen in hun buurt, zijn Living Labs een toegankelijke manier om de omgeving, diverse groepen mensen en wat er speelt in de samenleving te verbinden. De onderzoeksgroep *Civic and Policy Design* van de Faculteit Architectuur en Kunst aan UHasselt (België), waar ik ook deel van ben, heeft al eerder Living Labs gebruikt voor participatieve doeleinden om deelnemers nauwer te betrekken bij ruimtelijke ontwerpprojecten (Huybrechts e.a. 2024). Deze Living Labs bestonden dan ongeveer even lang als het project doorging.

Living Limburg Lab is een nieuw Living Lab van de *Civic and Policy Design* groep dat in September 2025 geopend zal worden in het centrum van Hasselt. Het Lab wordt niet opgezet vanuit een bepaalde problematiek of project, maar komt tot stand doordat er een ruimte voor beschikbaar is in het gerenoveerde begijnhof, waar de groep zelf ook naartoe zal verhuizen. Deze openheid qua doelstelling en ook de meer permanente setting bieden daarom kansen om directer participatief te werk te gaan en gemeenschappen vanaf het begin al te betrekken in het proces.

In dit artikel wordt het kader voor Living Limburg Lab uitgezet via een denkbeeldige wandeling door allerlei gerelateerde concepten en literatuur, vanuit een participatief design perspectief dat politiek geëngageerd is en feministische utopische denkbeelden ondersteunt.

Wandeling door het Living Lab landschap

Living Labs zijn zowel een concept, een methodologie als een omgeving en zijn inmiddels relatief wijdverspreid in het Europese landschap. Het European Network of Living Labs definieert ze als volgt: “Living Labs verwijzen naar gebruikersgerichte, open innovatie ecosystemen, gebaseerd op een aanpak van systemische co-creatie met gebruikers waarbij onderzoeks- en innovatieprocessen worden geïntegreerd in gemeenschappen en situaties uit de ‘echte’ wereld”(ENoLL 2015).¹ ENoLL is een globaal netwerk van ‘gecertificeerde’ Living Labs die worden geselecteerd op basis van bepaalde criteria. Voor deze certificatie moet men dan ook een evaluatievergoeding betalen. De benaming van *Living Lab* is echter een breed concept dat verder reikt dan het lidmaatschap bij ENoLL. Zo zijn er vele definities gepubliceerd, waarvan de meesten verwijzen naar elementen van experimentatie, een connectie met de ‘echte’ wereld en doelen op co-creatieve innovatie met diverse deelnemers (Dell’Era en Landoni 2014). Living Labs zijn vaak maatschappelijk geëngageerd en kunnen betrekking hebben op (een combinatie van) allerlei thema’s zoals stadsplanning, gezondheid, duurzaamheid, onderwijs, armoede, infrastructuur, klimaatactie, energietransities etc. (Neef e.a. 2017).

Er bestaan verschillende categorieën Living Labs. Dell’Era en Landoni (2014) maken bijvoorbeeld onderscheid tussen *Open Living Labs* waarbij iedereen mee kan doen en *Gesloten Living Labs* waarbij

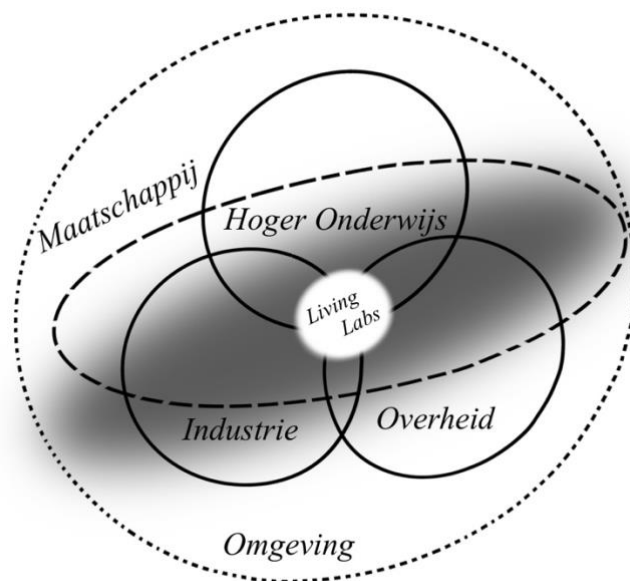
¹ Alle oorspronkelijk Engelstalige citaten zijn door mij naar het Nederlands vertaald.

deelnemers op voorhand worden geselecteerd. Zij zien ook een verschil tussen *Exploitatieve Labs* die gebruikmaken van bestaande technologieën om zich waarde toe te eigenen en *Exploratieve Labs* die zelf nieuwe technologieën ontwikkelen en zo waarde genereren. Door deze types met elkaar te kruisen worden vier categorieën gevormd die geschikt zijn voor verschillende fases in een ontwerpproces.

Een alternatieve splitsing wordt gepresenteerd door Neef e.a. (2017) die differentiëren tussen *Product Oriented Labs* en *Urban Transition Labs*. Product Oriented Labs oriënteren zich op innovatie vanuit een gebruikersperspectief. De participatie blijft hier vaak beperkt tussen ontwikkelaar, deelnemer en andere belanghebbenden wanneer dit past binnen het innovatietraject. Een voorbeeld hiervan is het UD Woonlabo (België) opgericht door Hogeschool PXL, UHasselt en expertisecentrum INTER. Dit Living Lab concentreert zich op de ontwikkeling van woonoplossingen die de principes van universeel design volgen. Het Lab engageert zich dus voor een toegankelijker samenleving, maar heeft daarbij wel een nadrukkelijk commercieel aspect: “Naast de maatschappelijke meerwaarde van Universal Design creëren we ook economische meerwaarde voor producenten of verdelers die hun aanbod UD-proof willen maken. Op deze manier positioneert het UD Woonlabo zich als ankerpunt voor de vermarkting van innovatieve UD producten in Vlaanderen en daarbuiten.” (Hogeschool PXL, Universiteit Hasselt, en INTER, z.d.).

Urban Transition Labs zijn daarentegen gericht op het verduurzamen (in brede zin) van het stadslandschap. Urban Transition Labs worden ook wel *Urban Living Labs* genoemd. Deze Labs betrekken opzettelijk een breed scala aan belanghebbenden, van lokale gemeenschappen en maatschappelijke organisaties tot onderwijsinstellingen, ondernemers en ambtenaren (Sachs Olsen en Van Hulst 2024). Limburg University is een project van de Hogeschool Zuyd (Nederland) waarbij vijf Urban Living Labs zijn opgezet in Limburgse steden die zich ieder richten op andere sociaal-ecologisch-economische thema’s, gelinkt aan de Sustainable Development Goals. Deze manier van werken “biedt alternatieve en open systemen voor het maken van steden die een tegengestelde benadering bieden van conventionele top-down planning” (Zuyd Lectoraat Smart Urban Design 2023). Het bekendste systeem dat (Urban) Living Labs belichamen is de vijfvoudige helix (zie figuur 1), een structuur die aangeeft dat overheid, hoger onderwijs en ondernemingen binnen het kader van de maatschappij samen kunnen werken aan creatieve innovatie en daarbij ook de (natuurlijke) omgeving in acht moeten nemen (Van den Hee e.a. 2024). Living Labs zijn een manier om al deze raakvlakken met elkaar te verbinden en met nieuwe ideeën te komen waarbij het leren van elkaar centraal staat.

Leren is een thema dat vaak terugkomt in de Living Lab literatuur (Neef e.a. 2017; Van den Hee e.a. 2024). Dit leren is collectief met de verschillende belanghebbenden en kan op verschillende schaalniveaus gebeuren. Het betreft zowel burgers, ambtenaren, professionals

Figuur 1. Vijfvoudige helix waarbij Living Labs alle vlakken raken, geïnspireerd door Van den Hee e.a. 2024.

en onderwijzers als studenten. Beide voorbeelden die hier zijn aangehaald zijn Living Labs die door hoger onderwijsinstellingen zijn opgericht. Dit soort Living Labs, en ook de methodiek die Van den Hee e.a. (2024) beschrijven voor “leren in een Living Lab”, functioneren daarom meer als een kader voor hoger onderwijs waarbij studenten verbindingen aangaan met verschillende actoren en aan projecten werken die direct impact hebben op de ‘echte’ wereld. Dit vervaagt het Living Lab concept echter enigszins, want in principe zijn dit doelen die in het huidige onderwijslandschap vaak worden nagestreefd, ook buiten de Living Lab structuur. Zo kan er dus geclaimd worden dat een universitair gebouw een Living Lab is (Sroufe 2020), of zelfs een gehele campus (Joosten 2023). Hoewel zulke *Universitaire Campus Living Labs* veel potentie hebben voor nieuwe vormen van leren, kunnen ze ook te veel op zichzelf keren (de universiteit wordt het experiment en innovatie draait bijvoorbeeld om verduurzaming van de campus). Zo worden burgers dan vooral betrokken doordat de universiteit de nieuw-vergaaarde kennis presenteert en bestaat het gevaar dat ze machtsverhoudingen uit de ‘echte’ wereld, die zij zelf ook in stand houden, uit het oog verliezen (Nyborg e.a. 2023).

Stilstaan bij innovatie

Het doel van Living Labs is het genereren van meerwaarde via (duurzame) innovatie (Neef e.a. 2017). Innovatie is een veelal onduidelijke term die daarom toelichting behoeft. Zo wordt er in de Living Lab literatuur veel gesproken over *Open Innovatie*. Schuurman, De Marez en Ballon (2015) merken op dat dit concept vaak als vanzelfsprekend wordt beschouwd voor de definitie van een Living Lab. De term wordt echter meestal verkeerd begrepen, want het gaat hier niet simpelweg om het vrijuit delen van kennis en middelen. Open Innovatie draait eigenlijk om het idee van kennis van buitenaf halen (in plaats van alles zelf te moeten genereren). Dit gaat dan ook om het verhandelen van intellectueel eigendom door middel van licenties en patenten om zo informatie te kopen van en te verkopen aan geïnteresseerden. Veel Living Labs gebruiken het idee van kennisdeling en noemen dit Open Innovatie, maar laten de commerciële aspecten van de term achterwege (Kommonen en Botero 2013; Schuurman, De Marez, en Ballon 2015). Kommonen en Botero dragen hier de term *Publieke Open Innovatie* voor aan om verwachtingen beter te beheren en verwarring te voorkomen (2013, 7).

Een andere term die veel wordt gebruikt rond innovatie in Living Labs is *Gebruikersinnovatie*. Een groot deel van de Living Labs, vooral Product Oriented Labs, leggen de nadruk op ondernemingsgerichte, door producenten gestuurde Gebruikersinnovatie (Hossain, Leminen, en Westerlund 2019; Santonen e.a. 2024) waarbij gebruikers worden uitgenodigd om bij te dragen aan (delen van) het ontwerpproces. Er zijn echter ook Living Labs die zich anders profileren binnen een participatief ontwerp kader (Schuurman, De Marez, en Ballon 2015). Hierbij worden gebruikers bijvoorbeeld liever deelnemers genoemd. Deze aanpak baseert zich op “samenwerking tussen meerdere belanghebbenden en kennisdeling, in plaats van het betrekken van gebruikers” (Schuurman, De Marez, en Ballon 2015, 11). Een succesvol voorbeeld van deze aanpak zijn de inmiddels gesloten Malmö Living Labs waarbij gemeenschappen daadwerkelijk werden gesteund in hun eigen initiatieven. Zo werd er dus “systemische, door gebruikers gedreven innovatie en co-creatie” bereikt in plaats van “door producenten gestuurde gebruikersbetrokkenheid” (Kommonen en Botero 2013, 5). Veel klassieke Living Labs gebruiken wel een meer participatie-georiënteerde taal, maar doordat ze toch samenwerkingen met de ondernemerswereld voorop stellen, blijven ze vastzitten bij een lagere betrokkenheid van de deelnemers.

Een aantal onderzoekers pleit daarom voor het vormen van een daadwerkelijk door gebruikers gedreven aanpak voor Living Labs (Kommonen en Botero 2013; Sachs Olsen en Van Hulst 2024;

Dell’Era en Landoni 2014). Hierbij is een verschuiving en verbreding nodig van het concept van innovatie, waarbij het georiënteerd wordt op de behoeften van een gemeenschap in plaats van voor bedrijfsdoeleinden.

Een uitstapje naar het begijnhof als utopie

De locatie van het toekomstige Living Limburg Lab is een voormalig begijnhof in het centrum van Hasselt. Begijnhoven zijn in de 13e eeuw ontstaan in Nederland en België als plekken waar gelovige vrouwen (maar geen nonnen!) in de stad konden wonen. Overdag was het gebied met de binnentuin open, maar ‘s nachts werden alleen de vrouwelijke begijnen toegelaten. Het begijnhof van Hasselt functioneerde tot het begin van de 19e eeuw op deze manier (van Cleempoel 2020).

Sindsdien heeft het begijnhof verschillende functies gehad en zijn er ondertussen een aantal culturele instellingen omheen gegroeid. In 2016 probeerde de provincie het begijnhof te koop te stellen voor de private sector, maar studenten van de Faculteit Architectuur en Kunst van UHasselt hebben dit toen voorkomen. Zij zijn een petitie gestart die pleitte voor het behoud van het begijnhof in “publieke handen” (Aerts 2017) om de rijke geschiedenis van de site recht te doen. Met meer dan 3000 handtekeningen lukte het en werd de zorg van het begijnhof aan UHasselt overgedragen. De afgelopen jaren heeft het hiervoor een renovatie ondergaan (van Cleempoel 2020) en in juni 2025 wordt het terrein opgeleverd.

In hun oorspronkelijke vorm, waarbij vrouwen in een afgesloten omgeving woonden, kan men begijnhoven zien als geleefde feministische utopieën van de stad (Hudson en Rönnblom 2008). Deze opzet was natuurlijk geen oplossing voor het patriarchaat, maar bood wel een visie van een wereld met andere genderdynamieken. In tegenstelling tot klassieke utopieën die vaak ver in een onmogelijke toekomst liggen, breiden feministische utopieën (ook wel ‘geleefde’, ‘echte’ of ‘kritische’ utopieën genoemd) de notie van een utopie uit. Feministische utopieën richten zich namelijk op acties in het heden, betrekken partijen die anders geen inspraak hebben en het collectief verkennen van nog ongedefinieerde toekomstbeelden (Bardzell 2018). De begijnen trokken zich dan wel ruimtelijk terug uit de samenleving, maar dat betekende niet dat ze niet maatschappelijk geëngageerd waren: ze gaven lessen, deden handarbeid en liefdadigheidswerk (van Cleempoel 2020). Het waren dus geen afgelegen gemeenschappen, maar ‘eilandjes’ die aan de rand of zelfs binnen in de stad lagen.

De betrokkenheid van begijnhoven met de sociale realiteit waar zij een reactie op waren, is belangrijk om deze te kunnen conceptualiseren als geleefde feministische utopie. Het belangrijkste kenmerk van zulke utopieën is namelijk hun temporele aspect: het zijn geen uitgedachte plannen voor de toekomst, maar eerder kleinschalige, collectieve inspanningen om het heden te veranderen door onmogelijke toekomsten uit te denken (Kraftl 2007). Naar deze dynamiek deed ik zelf ook al eerder onderzoek in relatie tot milieuactivisme en het concept van safe spaces (Mazet 2019). Een begijnhof bedenkt en voert zo een ander heden uit door een plek voor vrouwen, zonder mannen, op te eisen, maar blijft hierbij verbonden aan de huidige context (een wereld waar nog wel veel mannen zijn). De visie die het projecteert van een wereld waar mannen ‘s nachts niet meer bestaan, is onmogelijk en ook onwenselijk voor de gehele samenleving. Maar deze interventie op kleinere schaal impliceert wel een kritiek van de situatie en biedt hierbij een opening voor andere visioenen die misschien wel te bereiken zijn in de toekomst.

Onderweg naar participatief ontwerp

Een werkelijk participatief en door deelnemers gedreven Living Lab is niet zo eenvoudig te bereiken, onder andere doordat zulke Labs, die minder kwantitatieve resultaten produceren, vaak niet ondersteund worden door institutionele kaders (Kommonen en Botero 2013). Toch komt het bovengenoemde idee van ‘eilandjes’ die buiten de normale gang van zaken vallen, ook terug in de Living Lab literatuur (Nyborg e.a. 2023). In principe zijn Living Labs, net als een begijnhoven, plekken waarbij op kleine schaal verandering wordt uitgespeeld. Ze zijn dan wel verbonden aan de maatschappelijke context, maar geven ook ruimte aan experimentatie die zich er tegen verzet. De connectie met de ‘echte wereld’ is hierbij, net als bij een feministische utopie, cruciaal. Met dit idee wordt Living Limburg Lab dus ingebed en gecontextualiseerd in het gedachtegoed van het begijnhof waar het zich zal huisvesten.

Sachs Olsen en Van Hulst (2024) waarschuwen dat Living Labs vaak beschouwd worden als ‘neutrale ruimtes’, terwijl ze zelf ook binnen machtsstructuren werken en deze dus kunnen reproduceren. Zo worden in de praktijk de belevenissen van burgers vaak toch naar de achtergrond gezet terwijl de meningen van architecten en designers voorop blijven staan. Een participatief en utopisch Living Lab gaat deze spanningen niet uit de weg, maar werkt er juist op in. Door verschillende scenario's uit te spelen die ingaan op machtsstructuren kan een Living Lab een nieuwe functie aannemen “wat betreft het kritisch onderzoeken van de diverse representaties - van de kwesties die ter discussie staan en de belangen en identiteiten die erdoor gevormd worden - die door deze structuren worden bepaald” (Sachs Olsen en Van Hulst 2024, 1001).

Living Limburg Lab wordt opgezet door UHasselt, een hoger onderwijsinstelling. Nyborg e.a. (2023) bespreken in de bijzondere positie van universiteiten als plekken die uitzonderingen vormen in de rest van het landschap en bovengenoemde institutionele kaders. De universiteit biedt daarom een mooie kans voor het opbloeien van Living Labs, want het functioneert deels binnen een eigen infrastructuur en “maakt unieke en organisatorisch gefaciliteerde co-creatie mogelijk” (Nyborg e.a. 2023, 15). Zo hebben universitaire Living Labs dus enigszins meer vrijheid om zich te richten op sociale innovatie en minder gefocust te zijn op ondernemerschap met winst oogmerk. Het is echter makkelijk om de universiteit, en dus ook universitaire Living Labs, als ‘neutraler’ te zien dan andere structuren (König en Evans 2013), maar dit is ook gevaarlijk. Hoewel universiteiten meer openheid kunnen bieden voor het opzetten van een Living Lab, is het ook belangrijk dat deze, als een mini-stad binnen de stad, net als het begijnhof, niet het contact verliezen met de ‘echte’ wereld. Dit is ook zeker belangrijk omdat universiteiten, zoals eerder genoemd, een belangrijke rol spelen bij het faciliteren van leren via Living Labs. Natuurlijk worden er vaak partnerschappen aangegaan met gemeenten en bedrijven, maar de inspraak van burgers op wat er binnen de universiteit en haar Living Labs gebeurt blijft vaak beperkt omdat de deelnemers vaak studenten en universiteitspersoneel zijn (Nyborg e.a. 2023).

Hoe kan een Living Lab dat door een universiteit gestuurd wordt als ‘eilandje’ dus toch zorgen voor rechtvaardige participatie? Petrescu stelt voor om als designer/architect/facilitator een positie “in het midden” van de participatieve processen aan te nemen (2005, 60). Het Lab zal dan wel gedreven worden door participatie, maar doordat het wordt opgezet door de universiteit als institutie zal het nooit helemaal ‘bottom-up’ zijn. De positie van het “midden” is een Deleuziaanse term die suggereert dat tussen zaken in blijven een politieke kracht heeft, juist omdat men zich dan zo bewust moet situeren tegenover bijvoorbeeld deelnemers of overheidsinstanties (dit staat dus niet gelijk aan een centrumpolitieke houding). Een Living Lab geniet per definitie al van een dergelijke tussenpositie: het

kan spelen met de spanning tussen de lab-context en de ‘echte’ wereld waar het mee verbonden is en dus ook tussen verschillende representaties van belanghebbenden staan. Sachs Olsen en Van Hulst noemen dit ook de “liminale positie” van Living Labs die “een destabilisatie mogelijk maakt van de levensechte omgeving waar het deel van uitmaakt” (2024, 994).

Een Living Lab is dus nooit neutraal, maar kan zichzelf wel in een middenpositie plaatsen, zoals in mijn versie van de vijfvoudige helix, waar Living Labs zich middenin bevinden en vanuit daar de wereld bevragen en nieuwe denkbeelden uittesten (zie figuur 1). De Andere Markt is een voorbeeld van een Lab dat dit bewust probeerde te doen. Dit is een Living Lab dat opgericht is in Genk door onderzoekers van de LUCA School of Arts, de *Civic and Policy Design* onderzoeksgroep en de gemeente om participatiever om te gaan met de transities van deze voormalige mijnstad (Huybrechts e.a. 2024). De Andere Markt werd opgezet in een oud winkelpand in de stad en richtte zich op het herdefiniëren van relaties “tussen werelden”, bijvoorbeeld tussen mens en meer-dan-mens. Hierbij werd toen ingezet op het in kaart brengen van de competenties van de bewoners: “de keuze voor het stimuleren van collectieve vaardigheden in Living Labs werd dus gedreven door de wens om expertise tussen verschillende, verspreide werelden te verbinden, waardoor groepen zichzelf zouden kunnen organiseren rond sociale en ecologische transities” (Huybrechts e.a. 2024, 7). Het vastleggen van de vaardigheden van de bewoners van Genk stelde hen in staat om nieuwe visioenen voor de stad te bedenken die dan ook weer werden gedeeld met andere bewoners (Dreessen 2015). De Andere Markt profileerde zich zo als een “pluriversele ruimte” (Huybrechts e.a. 2024, 6), gebaseerd op het concept van het “pluriversum” van Escobar dat voorstelt dat meerdere werelden in één wereld kunnen bestaan (Escobar 2018).

In een participatiegericht Living Lab gaat het dus minder om tastbare innovatie en meer om het opbouwen en vormgeven van relaties. “Deze ontwerpprocessen op lange termijn beginnen idealiter vanuit gedeelde waarden en visies, met de nadruk op de noodzaak om relaties op te bouwen” (Dreessen 2015, 13). Dit artikel dient dus tot het uitdrukken van deze waarden en visies, die al aanwezig zijn vanuit mij als feministische onderzoeker, vanuit de context van het begijnhof, en die van de *Civic and Policy Design* onderzoeksgroep aan UHasselt.

Verder weg gaan en dichterbij komen

Living Labs belichamen een patroon waarbij een kleine structuur verandering teweeg brengt van binnen een grotere structuur uit. Ze zijn namelijk gekenmerkt door hun verbinding aan de ‘echte wereld’. Een Living Lab wordt dus niet zomaar toegevoegd aan de maatschappij, maar verandert deze ook dankzij de gegenereerde innovatie vanuit een gecontextualiseerde positie. Het idee van schalen via veranderingen in kleine structuren, die vervolgens weerlinken binnen de grotere structuren, is ook wat O’Brien e.a. beschrijven in hun concept van “fractale schaling voor duurzaamheid” (2023, 1448). Volgens deze theorie behoeft een meer relationeel werkmodel, zoals in de vorige sectie beschreven, ook een relationele aanpak qua schaling. Hierbij kan het bijvoorbeeld gaan om opschaling (naar boven), uitschaling (horizontale verspreiding van vergaarde kennis) of afschaling (naar beneden). Op basis van bepaalde waarden kan men zo dezelfde structuur herhalen op verschillende schalen: “schalen via fractale handelingsmogelijkheid houdt het opbouwen van capaciteiten van individuen en groepen in, om zo context-specifieke patronen te genereren die op alle schalen herhaald worden en een wereld te creëren waar mens en planeet kunnen opbloeien” (O’Brien e.a. 2023, 1449). Door Living Limburg Lab te positioneren in het ‘midden’, tussen lokale grassroots gemeenschappen en andere instituties bijvoorbeeld, kan schaling ook meerdere richtingen op gaan.

Met een dergelijk systeem kan een verandering op lokaal niveau dus ook impact hebben op een macrostructuur. Terugkomend op de feministische utopie: een bepaalde voorstelling die hierbij wordt uitgedrukt, zoals een plek die buiten het patriarchale systeem functioneert, kan volgens dit idee dan ook daadwerkelijk invloed hebben op het patriarchale systeem. Dit type verandering is echter niet direct meetbaar en werkt traag, het is een vorm van “diep schalen”, waarbij structurele verandering sociale relaties verandert via waarden en culturele praktijken (O’Brien e.a. 2023, 1448). In zekere zin is fractale schaling hier een soort poëtisch kader om de connectie tussen kleinschalige actie en het grotere geheel te begrijpen. Dit idee zou dan ook toepasbaar zijn om vanuit Living Limburg Lab “uit te schalen” en zo een netwerk tussen Living Labs en soortgelijke participatieve initiatieven op te zetten om praktijken en ervaringen te delen.

O’Brien e.a. baseren het idee van fractale schaling op een pakket van “universele waarden” (2023, 1449) die verder niet in detail worden beschreven. Dit heeft hen ook kritiek opgeleverd. De huidige staat van de wereld wijst er namelijk op dat onze waarden meestal niet in het belang van duurzaamheid staan (Yttredal, Löffler, en Tschorn 2024), of van bijvoorbeeld mensenrechten. Dit is waar feministische utopieën en participatief design een rol kunnen spelen. Bardzell onderzoekt de relatie tussen participatief design en feministische utopie en definieert hierbij drie kernwaarden van feministisch utopisme. Die luiden als volgt: “plaats bieden aan een veelheid van stemmen”, “weerstand bieden aan relativisme” en “een radicaal betere toekomst verkennen zonder te proberen die te definiëren” (2018, 6:11). Deze feministische waarden lopen parallel aan een politiek geëngageerde vorm van participatief design. Het ideaal van “weerstand bieden aan relativisme” is dan ook gelinkt aan een aantal meer “universele” waarden over rechtvaardigheid, die onderliggend zijn aan de uitgedachte utopie en te maken hebben met de sociaal-materiële context ervan.

In een Living Lab dat zulke utopieën tot leven brengt hoeft deze ethiek wellicht niet vooraf volledig uitgedacht te zijn, maar kan deze gevormd worden in het participatieve proces. Iversen, Halskov en Leong nodigen onderzoekers bijvoorbeeld uit om aandacht te besteden aan de manier waarop waarden ontwikkeld worden tijdens participatief ontwerp en bewust processen in gang te brengen die deze naar voren kunnen laten komen (2012). Sachs Olsen en Van Hulst zien deze positionering als een belangrijk voordeel van de Living Lab methodologie: “[het Living Lab] wordt een podium waar uitspraken worden gedaan: dit is wie ik ben, wie jij bent, wie wij zijn, en dit is wat belangrijk is voor ons of jullie” (2024, 94).

Een zaadje planten

Living Limburg Lab kan dus, gebaseerd op de feministische utopische idealen, gaan spelen met het verschalen van participatiestructuren. Dit hoeft natuurlijk niet direct op globaal niveau. Zo kan er vanuit het Living Lab bijvoorbeeld concreet gewerkt worden met de relatie tussen begijnhof en stad, tussen stad en regio, tussen onderzoeksgroep en universiteit, tussen verleden, heden en toekomst, tussen universiteit en regio, tussen burgers en ambtenaren en tussen Living Labs zelf. De middenpositie (het ‘tussen’) in deze dynamieken is hierbij cruciaal. Op die manier kan het dan alle raakvlakken van de vijfvoudige helix meenemen in de participatieve praktijken. Ook wat betreft Living Lab categorisaties zal Living Limburg Lab zich identificeren tussen verschillende identiteiten. Zo zullen de werkzaamheden en idealen van het Lab meer lijken op een *Urban Living Lab* dan op een *Product Oriented Labs*, maar zal het wel meer regionale connectie zoeken. Living Limburg Lab zal een *Universitaire Campus Living Lab* zijn, maar ook meer participatie faciliteren voor burgers over

sociale thema's dan traditionele UCLL's die binnen de grenzen van de campus blijven. Er zal te zijner tijd zeker een eigen benaming voor de praktijken van Living Limburg Lab komen. Voor nu term ik deze dan maar als *Begijnhof Lab*, een Living Lab dat zichzelf bewust situeert in de maatschappelijke context en de materiële omgeving, participatie voorop stelt, en inspiratie haalt uit de politieke betekenis van begijnhoven als een vorm van feministische utopie.

Referenties

- Aerts, Marlies. 2017. 'Het begijnhof is van iedereen!' Petities.com. 26 januari 2017. https://www.petities.com/het_begijnhof_is_van_iedereen.
- Bardzell, Shaowen. 2018. 'Utopias of Participation: Feminism, Design, and the Futures'. *ACM Transactions on Computer-Human Interaction* 25 (1): 1-24. <https://doi.org/10.1145/3127359>.
- Cleempoel, Koenraad van. 2020. 'Memory as a design studio: The transformation of the Hasselt Beguinage into a Faculty of Architecture'. *Trace: Notes on adaptive reuse* 3:65-75.
- Dell'Era, Claudio, en Paolo Landoni. 2014. 'Living Lab: A Methodology between User-Centred Design and Participatory Design'. *Creativity and Innovation Management* 23 (2): 137-54. <https://doi.org/10.1111/caim.12061>.
- Dreessen, Katrien. 2015. 'Long-term participation in design processes: exploring the engagement of non-expert users in open spaces'.
- ENoLL. 2015. 'Introducing ENoLL and its Living Lab community'. Onder redactie van Ana García Robles, Tuija Hirvikoski, Dimitri Schuurman, en Lorna Stokes. European Network of Living Labs. <https://enoll.org/wp-content/uploads/2024/06/introducing-enoll-and-its-living-lab-community.pdf>.
- Escobar, Arturo. 2018. *Designs for the Pluriverse: Radical Interdependence, Autonomy, and the Making of Worlds. New Ecologies for the Twenty-First Century*. Durham: Duke University Press.
- Hee, Mirthe Van den, Lieve Desomviele, Zac Woolfitt, en Isabelle Vandevyvere. 2024. *Learning in a Living Lab*. Ghent, Belgium: OWL Press.
- Hogeschool PXL, Universiteit Hasselt, en INTER. z.d. 'Het UD-Woonlabo'. UD Woonlabo. Geraadpleegd 3 april 2025. <https://www.udwoonlabo.be/over/>.
- Hossain, Mokter, Seppo Leminen, en Mika Westerlund. 2019. 'A Systematic Review of Living Lab Literature'. *Journal of Cleaner Production* 213 (maart):976-88. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2018.12.257>.
- Hudson, Christine, en Malin Rönnblom. 2008. 'The woman-made city feminist utopia or practical possibility?' In *Utopies féministes et expérimentations urbaines*, onder redactie van Sylvette Denèfle, 73-87. *Géographie sociale*. Rennes: Presses universitaires de Rennes.
- Huybrechts, Liesbeth, Pablo Calderón Salazar, Katrien Dreessen, en Mela Zuljevic. 2024. 'Collective Capabilities in Living Labs'. In *Routledge International Handbook of Contemporary Participatory Design*, onder redactie van Rachel Charlotte Smith, Daria Loi, Heike Winschiers-Theophilus, Liesbeth Huybrechts, en Jesper Simonsen, 1st ed, 235-46. *Routledge International Handbooks Series*. Oxford: Taylor & Francis Group.
- Iversen, Ole Sejer, Kim Halskov, en Tuck W. Leong. 2012. 'Values-Led Participatory Design'. *CoDesign* 8 (2-3): 87-103. <https://doi.org/10.1080/15710882.2012.672575>.
- Joosten, Frank. 2023. 'PXL slaat zelf geproduceerde energie op'. PXL eXperts (blog). 16 september 2023. <https://www.pxlexperts.be/pxl-slaat-zelf-geproduceerde-energie-op/>.
- Kommonen, Kari-Hans, en Andrea Botero. 2013. 'Are the Users Driving, and How Open is Open? Experiences from Living Lab and User Driven Innovation projects'. *The Journal of Community Informatics* 9 (3). <https://doi.org/10.15353/joci.v9i3.3156>.
- König, Ariane, en James Evans. 2013. 'Chapter 1: Introduction: Experimenting for Sustainable Development? Living Laboratories, Social Learning and the Role of the University'. In . <https://www.elgaronline.com/edcollchap/edcoll/9781781003633/9781781003633.00007.xml>.
- Kraftl, Peter. 2007. 'Utopia, Performativity, and the Unhomely'. *Environment and Planning D: Society and Space* 25 (1): 120-43. <https://doi.org/10.1068/d397t>.

- Mazet, Louise. 2019. 'CONSTRUCTING SAFE SPACES The Potential of Performing Feminist Critical Utopia Analyzed through Zine-Making'. MA Thesis, Gothenburg: Gothenburg University. <https://gupea.ub.gu.se/handle/2077/62138>.
- Neef, Robin, Stefan Verweij, Katharina Gugerell, en Pelle Moen. 2017. 'Wegwijs in Living Labs in Infrastructuur en Ruimtelijke Planning: Een Theoretische en Empirische Verkenning'. Groningen: Rijksuniversiteit Groningen.
- Nyborg, Sophie, Maja Horst, Cian O'Donovan, Gunter Bombaerts, Meiken Hansen, Makoto Takahashi, Gianluigi Viscusi, en Bozena Ryszawska. 2023. 'University Campus Living Labs: Unpacking Multiple Dimensions of an Emerging Phenomenon'. *Science & Technology Studies*, juni. <https://doi.org/10.23987/sts.120246>.
- O'Brien, Karen, Rosario Carmona, Irmelin Gram-Hanssen, Gail Hochachka, Linda Sygna, en Milda Rosenberg. 2023. 'Fractal Approaches to Scaling Transformations to Sustainability'. *Ambio* 52 (9): 1448-61. <https://doi.org/10.1007/s13280-023-01873-w>.
- Petrescu, Doina. 2005. 'Losing Control, Keeping Desire'. In *Architecture and Participation*, onder redactie van Peter Blundell-Jones, Doina Petrescu, en Jeremy Till, 42-71. London: Spon press.
- Sachs Olsen, Cecilie, en Merlijn Van Hulst. 2024. 'Reimagining Urban Living Labs: Enter the Urban Drama Lab'. *Urban Studies* 61 (6): 991-1012. <https://doi.org/10.1177/00420980231187771>.
- Santonen, Teemu, Vasileia Petronikolou, Despoina Petsani, Sarantis Dimitriadis, Panagiotis Bamidis, en Evdokimos Konsdantinidis. 2024. 'Towards Living Lab Value Proposition: Living lab Experts' Perceptions of Living Lab Value'. *Journal of Innovation Management* 12 (3): 251-72. https://doi.org/10.24840/2183-0606_012.003_0011.
- Schuurman, Dimitri, Lieven De Marez, en Pieter Ballon. 2015. 'Living Labs: a systematic literature review'. In *Proceedings*. Istanbul, Turkey.
- Sroufe, Robert. 2020. 'Business Schools as Living Labs: Advancing Sustainability in Management Education'. *Journal of Management Education* 44 (6): 726-65. <https://doi.org/10.1177/1052562920951590>.
- Yttredal, Else Ragni, Jörg Löffler, en Kenneth M. Tschorn. 2024. 'From the Question How to Act in a Sustainable Manner, Back to the Question Why We Act Unsustainably'. *Ambio* 53 (10): 1556-58. <https://doi.org/10.1007/s13280-024-02024-5>.
- Zuyd Lectoraat Smart Urban Design. 2023. 'Limburg University (City Deal Kennis Maken > Limburg)'. Smart Urban Redesign (SURD). 2023. <https://surd.nl/project/limburguniversity/>.